

„Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2/16/2000

Ewa Świerzbowska-Kowalik

Wykształcenie środowisk rodzinnych i miejsce zamieszkania jako wyznaczniki szans na podjęcie studiów

Artykuł opracowano na podstawie wyników badania przeprowadzonego w Centrum Badań Polityki Naukowej i Szkolnictwa Wyższego na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej¹.

Podstawowym celem badania było zgromadzenie informacji, które w zestawieniu z danymi statystycznymi dotyczącymi całej populacji młodych Polaków pozwoliłyby

¹ Autorkami badania i wstępnego raportu sumującego jego wyniki pt. „Dostępność wyższego wykształcenia – materialne i społeczne uwarunkowania” są Hanna Gulczyńska i Ewa Świerzbowska-Kowalik. Terenowa realizacja badania została zlecona Zakładowi Badań Naukowych Polskiego Towarzystwa Socjologicznego.

na przeprowadzenie wyliczeń wskazujących na istnienie lub brak nierówności w dostępie do kształcenia na poziomie wyższym w Polsce.

W badaniu dążyliśmy także do określenia sytuacji materialnej studentów, zakresu korzystania z form pomocy materialnej państwa, opinii studentów na temat roli, jaką te formy pomocy odgrywają w ich budżetach oraz oceny obowiązujących zasad odpłatności za studia.

W niniejszym artykule – opierając się na informacjach uzyskanych w badaniu – zajmujemy się jedynie kwestią nierówności w dostępie do wyższego wykształcenia, inne zagadnienia omówione są w raporcie z badań².

Wprowadzenie

Opisując skalę i charakter nierówności edukacyjnych, posługujemy się wskaźnikami szansy na podjęcie studiów wyższych (a także wskaźnikami szans studiowania na studiach magisterskich i zawodowych, stacjonarnych i zaocznych, w uczelniach ulokowanych w tradycyjnych ośrodkach akademickich i w niewielkich, nowych szkołach wyższych zlokalizowanych w małych miastach) oraz wskaźnikami nierówności edukacyjnych.

Przy konstruowaniu wskaźników brano pod uwagę, że:

- Badaniem została objęta reprezentatywna próba kierunków studiów we wszystkich typach uczelni oraz we wszystkich formach i trybach studiowania. Możemy zatem przyjąć, że skład społeczno-demograficzny badanej populacji studentów odpowiada składowi społecznemu całej populacji studentów szkół wyższych w Polsce.

- Kształtowanie się populacji studentów w szkołach wyższych w Polsce jest efektem skomplikowanego procesu selekcji do wyższego wykształcenia, zachodzącego w trakcie nauki na niższych szczeblach oraz w czasie rekrutacji na studia. Jak wynika z przeprowadzonych do tej pory licznych badań, o przebiegu tego procesu i szansach osiągnięcia sukcesu – podjęciu studiów wyższych – współdecydują zwykle przede wszystkim aspiracje edukacyjne zainteresowanych i środowiska, w którym się wychowywali, siła i charakter motywów, którymi w swoich strategiach edukacyjnych kierują się kandydaci na studentów, przebieg i poziom kształcenia w szkołach niższych szczebli, dostępność materialna szkół wyższych, charakter i przebieg selekcji do szkół wyższych, wreszcie także liczba miejsc w szkołach wyższych (w różnych typach uczelni i w różnych formach kształcenia).

- W rozważaniach na temat nierówności edukacyjnych opieramy się na wynikach badania przeprowadzonego wśród studentów II roku studiów. Ma to istotne znaczenie. Po pierwsze, pozwala wnioskować o **szansach różnych grup młodzieży na podejmowanie studiów wyższych** (aby wnioskować w pełni odpowiedzialnie o **szansach na uzyskanie wyższego wykształcenia**, należałoby prowadzić badanie na końcowych latach studiów, a więc wśród studentów, o których z większym prawdopodobieństwem można sądzić, że ukończą studia). Po drugie, informacje o przebiegu wczesnych etapów selekcji do wyższego wykształcenia mogłyśmy uzyskać jedynie dzięki relacjom badanych odnoszącym

² Charakterystyka próby została zamieszczona w aneksie.

się do przeszłości. Po trzecie, badałyśmy tylko studentów – nie było zatem możliwe zgromadzenie wystarczającego materiału pozwalającego na określenie charakteru i siły aspiracji edukacyjnych ich środowisk rodzinnych. I wreszcie, co wydaje się najważniejsze, w badaniu uczestniczyli jedynie ci młodzi ludzie, których dążenia do podjęcia studiów zostały uwieńczone sukcesem. Prowadząc badanie wśród studentów, nie rozporządzamy żadnym materiałem empirycznym pozwalającym na dokonanie porównań między strategiami edukacyjnymi studentów a strategiami absolwentów szkół średnich, którzy nie zamierali podejmować studiów wyższych lub wprawdzie aspirowali do wyższego wykształcenia, ale musieli zrezygnować z tych aspiracji. Poznanie przyczyn i podstawowych uwarunkowań rezygnacji z realizowania aspiracji edukacyjnych byłoby ważnym elementem pozwalającym na wyjaśnienie mechanizmu kształtowania się nierówności edukacyjnych.

• W artykule zostaną omówione dwa rodzaje nierówności w dostępie do wyższego wykształcenia: **nierówność ze względu na poziom wykształcenia środowiska rodzinnego** oraz **nierówność ze względu na charakter miejsca zamieszkania studentów**. Posłużyłyśmy się dwiema grupami wskaźników nierówności i szans. Są to:

– **wskaźniki szans na podjęcie studiów wyższych** oraz **wskaźniki nierówności w dostępie do wyższego wykształcenia uwzględniające poziom wykształcenia środowiska**, z którego wywodzą się studenci – wyliczone zostały w efekcie zestawienia informacji o poziomie wykształcenia populacji mężczyzn w wieku produkcyjnym (przyjęłyśmy bowiem, że ojcowie studentów należą właśnie do tej grupy wiekowej) z informacjami o poziomie wykształcenia ojców badanych studentów;

– **wskaźniki szans na podjęcie studiów wyższych i wskaźniki nierówności uwzględniające miejsce zamieszkania studentów** wyliczone są w efekcie zestawienia rozkładu badanej populacji ze względu na miejsce zamieszkania (wieś i miasto) z rozkładem populacji dziewiętnasto- i dwudziestolatków w Polsce ze względu na tę samą cechę.

• Wartość każdego z wymienionych wyżej **wskaźników szansy na podjęcie studiów wyższych** została zdefiniowana następująco: wskaźnik przyjąłby wartość 1, gdyby nie było nierówności w dostępie do wyższego wykształcenia ze względu na analizowaną cechę. I tak: wskaźnik nierówności ze względu na wykształcenie środowiska, z którego pochodzą studenci, przyjąłby wartość 1, gdyby rozkład badanej populacji ze względu na wykształcenie ojców studentów był identyczny jak rozkład wykształcenia mężczyzn w wieku produkcyjnym w Polsce. W przypadku istnienia nierówności w dostępie do wyższego wykształcenia między grupami młodzieży różniącymi się pod względem analizowanych cech (poziomu wykształcenia ojców i miejsca zamieszkania), co zakładamy hipotetycznie, wartości wskaźnika są wyższe lub niższe niż 1. Przy tym bezwzględne wartości wskaźnika mniejsze niż 1 świadczą o ograniczonym poziomie szans na podjęcie kształcenia na poziomie wyższym (im mniejsze szanse, tym niższa bezwzględna wartość wskaźnika), natomiast wartości wskaźnika większe niż 1 wskazują na szanse większe, niż wynikałoby to z rozkładu branych pod uwagę cech populacji (im większa bezwzględna wartość wskaźnika, tym większe szanse na podjęcie studiów).

• **Wskaźniki nierówności** utworzono obliczając stosunek wskaźnika szansy konkretnej grupy badanych do wskaźnika szansy grupy o najwyższym poziomie szans (na ogół w stosunku do grupy o najwyższym poziomie wykształcenia lub do grupy mieszkających w miastach).

• **Wskaźniki nierówności** przyjmują wartości bezwzględne większe od zera – wysoka wartość bezwzględna tego wskaźnika świadczy o istotnym poziomie nierówności w dostępie do wyższego wykształcenia (lub ograniczonym dostępie do konkretnego typu studiów). I tak: wyliczony na podstawie danych uzyskanych w badaniu wskaźnik nierówności w dostępie do wyższego wykształcenia młodych ludzi, których ojcowie mają wykształcenie podstawowe wynosi 7,9 – oznacza to, że młodzież pochodząca ze środowisk o najniższym poziomie wykształcenia ma prawie osmiokrotnie mniejsze szanse na podjęcie studiów wyższych niż młodzi ludzie z rodzin o najwyższym poziomie wykształcenia.

• W artykule podejmuję zagadnienie **nierówności w dostępie do wyższego wykształcenia** – analizie poddana jest wtedy cała populacja badanych bez względu na rodzaj i formę studiów. Zajmuję się także problemem **zróźnicowania szans na podjęcie kształcenia w szkołach wyższych różnych typów, form i poziomów** – porównuję wtedy skład społeczny populacji studentów na studiach stacjonarnych i zaocznych; magisterskich i zawodowych; studiujących w uczelniach w tradycyjnych ośrodkach akademickich oraz w niewielkich, nowych ośrodkach, w których zlokalizowane są szkoły wyższe, ze składem społecznym odpowiedniej kohorty młodzieży w Polsce.

• Zamierzam także podjąć próbę opisaną niektórych przynajmniej czynników decydujących o mechanizmach tworzenia się nierówności edukacyjnych. Posługuję się przy tym analizami uwzględniającymi informacje o realizacji aspiracji w rodzinach badanych studentów, o strategiach edukacyjnych na niższych szczeblach kształcenia, o materialnych uwarunkowaniach decyzji o wyborze uczelni, o udziale studentów i ich rodzin w pokrywaniu wydatków związanych ze studiami.

Nierówności w dostępie do wyższego wykształcenia

Szansę na podjęcie studiów przez młodych ludzi, których ojcowie legitymują się wykształceniem wyższym są większe niż jakiegokolwiek innej, wyodrębnionej ze względu na wykształcenie ojców, grupy młodzieży (tabela 1). Szanse osób ze środowisk o wykształceniu podstawowym są ponadczterokrotnie mniejsze, młodzi ludzie, których ojcowie mają wykształcenie zasadnicze zawodowe prawie trzykrotnie rzadziej trafiają na studia, dzieci osób z wykształceniem średnim niemal dwukrotnie rzadziej. Wskaźnik szansy na podjęcie studiów w przypadku młodych ludzi, których ojcowie mają wykształcenie podstawowe wynosi 0,5036, w przypadku osób, których ojcowie mają wykształcenie zasadnicze – 0,7500, wykształcenie średnie – 1,2509 i wreszcie w przypadku młodzieży, której ojcowie legitymują się wykształceniem wyższym – 2,1320.

Szansę na podjęcie studiów wyższych młodzieży pochodzącej ze wsi są prawie dwukrotnie mniejsze niż młodych ludzi mieszkających na stałe w miastach (tabela 2). Nie ma natomiast istotnych nierówności w dostępie do wyższego wykształcenia młodzieży pochodzącej z miast różnej wielkości – szanse na podjęcie nauki w szkołach wyższych młodzieży z małych i wielkich miast są zbliżone³.

³ Szczególnym – trudnym do wyjaśnienia – przypadkiem są młodzi ludzie pochodzący z miast średniej wielkości (od 20 tys. do 100 tys. mieszkańców), których szanse na podjęcie studiów wyższych są nieznacznie większe niż jakiegokolwiek grupy wyodrębnionej ze względu na wielkość miejscowości.

Tabela 1
Wykształcenie ojca a szanse na podjęcie studiów wyższych

Wyszczególnienie	Młodzi ludzie, których ojcowie mają wykształcenie			
	podstawowe	zasadnicze zawodowe	średnie	wyższe
	A	B	C	D
Odsetek w całej populacji dziewiętnasto-dwudziestolatków w Polsce ^a	15,6	43,4	30,4	10,6
Odsetek wśród studentów szkół wyższych (w badanej populacji)	7,9	32,5	38,1	21,5
Szanse na podjęcie nauki w szkołach wyższych	0,5036	0,7500	1,2509	2,1320
Wskaźnik nierówności ^b	4,20	2,84	1,70	•

^a Rocznik Demograficzny GUS 1999, tab. 23, s. 96 i obliczenia własne.

^b W kolejnych kolumnach przedstawiono stosunek D:A: D:B, D:C.

Tabela 2
Miejsce zamieszkania a szanse na podjęcie studiów wyższych

Wyszczególnienie	Młodzi ludzie pochodzący	
	ze wsi	z miast
	A	B
Odsetek w całej populacji dziewiętnasto-dwudziestolatków w Polsce ^a	36,1	63,9
Odsetek wśród studentów szkół wyższych (w badanej populacji)	23,9	76,1
Szanse na podjęcie nauki w szkołach wyższych	0,6624	1,1907
Wskaźnik nierówności (B:A)	1,80	•

^a Rocznik Demograficzny GUS 1999, tab. 15, s. 65 i obliczenia własne.

Z istotnymi statystycznie nierównościami mamy do czynienia, gdy bierzemy pod uwagę dostęp do wyższego wykształcenia w ogóle, a także w przypadku wszystkich wyróżnionych rodzajów, typów i kategorii szkół wyższych: studiów stacjonarnych i zaocznych, w uczelniach akademickich i zawodowych, uczelniach ulokowanych w tradycyjnych ośrodkach akademickich i nowo powstałych szkołach wyższych w niewielkich miastach (tabele 3 i 4).

Poziom wykształcenia środowiska, z którego rekrutują się kandydaci na studentów i charakter miejsca zamieszkania przesądzają nie tylko o ich szansach na podjęcie studiów, ale także o **sposobie realizacji aspiracji edukacyjnych** (tabele 3 i 4). Młodzi ludzie ze środowisk o najniższym poziomie wykształcenia i mieszkający przed studiami na wsi – w rezultacie procesu podejmowania decyzji o wyborze uczelni, kierunku, trybu, poziomu i miejsca studiów oraz procesu rekrutacji na studia – znacznie częściej niż młodzi ludzie ze środowisk lepiej wykształconych i pochodzący z miast trafiają na studia zaoczne, zawodowe, do niewielkich szkół zlokalizowanych w niewielkich ośrodkach (tabele 5–8).

Tabela 3
Wykształcenie ojca a szanse na podjęcie studiów stacjonarnych i zaocznych

Lp.	Wyszczególnienie	Młodzi ludzie, których ojcowie mają wykształcenie			
		podstawowe	zasadnicze zawodowe	średnie	wyższe
		A	B	C	D
1	Odsetek w całej populacji dziewiętnasto-dwudziestolatków w Polsce ^a	15,6	43,4	30,4	10,6
2	Odsetek wśród studentów studiów stacjonarnych w badanej populacji	4,7	26,4	41,0	27,9
3	Szanse na podjęcie nauki na studiach stacjonarnych	0,2992	0,6107	1,3481	2,6395
4	Wskaźnik nierówności ^b	8,82	4,30	1,95	•
5	Odsetek wśród studentów studiów zaocznych w badanej populacji	11,6	41,6	35,3	11,6
6	Szanse na podjęcie nauki na studiach zaocznych	0,7438	0,9584	1,1610	1,0975
7	Wskaźnik nierówności ^b	1,56	1,21		1,06
8	Szanse na podjęcie studiów stacjonarnych w porównaniu z szansami na podjęcie studiów zaocznych (3:6)	0,40	0,63	1,61	2,40

^a Rocznik Demograficzny GUS 1999, tab. 23, s. 96 i obliczenia własne.

^b W kolejnych kolumnach przedstawiono stosunek D:A: D:B, D:C.

Tabela 4
Miejsce zamieszkania a szanse na podjęcie studiów stacjonarnych i zaocznych

Lp.	Wyszczególnienie	Młodzi ludzie pochodzący	
		ze wsi	z miast
		A	B
1	Odsetek w całej populacji dziewiętnasto-dwudziestolatków w Polsce ^a	36,1	63,9
2	Odsetek wśród studentów studiów stacjonarnych w badanej populacji	24,4	75,6
3	Szanse na podjęcie nauki na studiach stacjonarnych	0,6777	1,1886
4	Wskaźnik nierówności (B:A)	1,74	•
5	Odsetek wśród studentów studiów zaocznych w badanej populacji	24,8	75,2
6	Szanse na podjęcie nauki na studiach zaocznych	0,6885	1,1777
7	Wskaźnik nierówności (B:A)	1,71	•
8	Szanse na podjęcie studiów stacjonarnych w porównaniu z szansami na podjęcie studiów zaocznych (3:6)	0,98	1,00

^a Rocznik Demograficzny GUS 1999, tab. 15, s. 65 i obliczenia własne.

Tabela 5
Wykształcenie ojca a szanse na podjęcie studiów magisterskich i zawodowych

Lp.	Wyszczególnienie	Młodzi ludzie, których ojcowie mają wykształcenie			
		podstawowe	zasadnicze zawodowe	średnie	wyższe
		A	B	C	D
1	Odsetek w całej populacji dziewiętnasto-dwudziestolatków w Polsce ^a	15,6	43,4	30,4	10,6
2	Odsetek wśród studentów studiów magisterskich w badanej populacji	6,1	31,8	38,1	23,9
3	Szanse na podjęcie nauki na studiach magisterskich	0,3932	0,7333	1,2507	2,2561
4	Wskaźnik nierówności ^b	5,73	3,07	1,80	•
5	Odsetek wśród studentów studiów zawodowych w badanej populacji	11,0	33,9	38,0	17,2
6	Szanse na podjęcie nauki na studiach zawodowych	0,7040	0,7802	1,2513	1,6119
7	Wskaźnik nierówności ^b	2,29	2,07	1,29	•
8	Szanse na podjęcie studiów magisterskich w porównaniu z szansami na podjęcie studiów zawodowych (3:8)	0,56	0,93	0,99	1,4

^a Rocznik Demograficzny GUS 1999, tab. 23, s. 96 i obliczenia własne.

^b W kolejnych kolumnach przedstawiono stosunek A:D, B:D, C:D.

Tabela 6
Miejsce zamieszkania a szanse na podjęcie studiów magisterskich i zawodowych

Lp.	Wyszczególnienie	Młodzi ludzie pochodzący	
		ze wsi	z miast
		A	B
1	Odsetek w całej populacji dziewiętnasto-dwudziestolatków w Polsce ^a	36,1	63,9
2	Odsetek wśród studentów studiów magisterskich w badanej populacji	22,7	77,3
3	Szanse na podjęcie nauki na studiach magisterskich	0,6288	1,2096
4	Wskaźnik nierówności (B:A)	1,92	•
5	Odsetek wśród studentów studiów zawodowych w badanej populacji	24,8	75,2
6	Szanse na podjęcie nauki na studiach zawodowych	0,6867	1,7136
7	Wskaźnik nierówności (B:A)	1,71	•
8	Szanse na podjęcie studiów magisterskich w porównaniu z szansami na podjęcie studiów zawodowych (3:6)	0,92	0,71

^a Rocznik Demograficzny GUS 1999, tab. 15, s. 65 i obliczenia własne.

Tabela 7
Wykształcenie ojca a szanse na podjęcie studiów w tradycyjnych ośrodkach akademickich i w nowych ośrodkach akademickich

Lp.	Wyszczególnienie	Młodzi ludzie, których ojcowie mają wykształcenie			
		podstawowe	zasadnicze zawodowe	średnie	wyższe
		A	B	C	D
1	Odsetek w całej populacji dziewiętnasto-dwudziestolatków w Polsce ^a	15,6	43,4	30,4	10,6
2	Odsetek wśród studentów studiów w tradycyjnych ośrodkach akademickich (w badanej populacji)	7,0	31,7	37,4	24,0
3	Szanse na podjęcie nauki w tradycyjnych ośrodkach akademickich	0,4479	0,7296	1,2302	2,1320
4	Wskaźnik nierówności ^b	4,76	2,927	1,73	•
5	Odsetek wśród studentów w nowych ośrodkach akademickich (w badanej populacji)	11,9	36,5	39,5	12,2
6	Szanse na podjęcie nauki w nowych ośrodkach akademickich	0,7547	0,8424	1,3039	1,1388
7	Wskaźnik nierówności ^c	1,72	1,55	•	1,14
8	Szanse na podjęcie studiów w tradycyjnych ośrodkach akademickich w porównaniu z szansami na podjęcie studiów w nowych ośrodkach akademickich (3:6)	0,59	0,87	0,94	1,87

^a Rocznik Demograficzny GUS 1999, tab. 23, s. 96 i obliczenia własne.

^b W kolejnych kolumnach przedstawiono stosunek A:D, B:D, C:D.

^c W kolejnych kolumnach przedstawiono stosunek A:C, B:C, D:C.

Tabela 8
Miejsce zamieszkania a szanse na podjęcie studiów w tradycyjnych ośrodkach akademickich i w nowych ośrodkach akademickich

Lp.	Wyszczególnienie	Młodzi ludzie pochodzący	
		ze wsi	z miast
		A	B
1	Odsetek w całej populacji dziewiętnasto-dwudziestolatków w Polsce ^a	36,1	63,9
2	Odsetek wśród studentów studiów w tradycyjnych ośrodkach akademickich (w badanej populacji)	20,9	79,1
3	Szanse na podjęcie nauki w tradycyjnych ośrodkach akademickich	0,5797	1,2376
4	Wskaźnik nierówności (B:A)	2,13	•
5	Odsetek wśród studentów w nowych ośrodkach akademickich (w badanej populacji)	35,1	64,9
6	Szanse na podjęcie nauki w nowych ośrodkach akademickich	0,9680	1,0182
7	Wskaźnik nierówności (B:A)	1,05	•
8	Szanse na podjęcie studiów w tradycyjnych ośrodkach akademickich w porównaniu z szansami na podjęcie studiów w małych nowych ośrodkach (3:6)	0,60	1,22

^a Rocznik Demograficzny GUS 1999, tab. 15, s. 65 i obliczenia własne.

Szanse na podjęcie studiów stacjonarnych młodych ludzi, których ojcowie mają wykształcenie podstawowe są prawie dziewięciokrotnie mniejsze niż młodzieży z rodzin najlepiej wykształconych (w przypadku wykształcenia zasadniczego ojców ponadczterokrotnie mniejsze, w przypadku wykształcenia średniego ojców dwukrotnie mniejsze).

Szanse młodzieży ze środowisk o niższym poziomie wykształcenia wprawdzie rosną, gdy idzie o studia zaoczne, zawodowe oraz szkoły wyższe zlokalizowane w małych miastach – w żadnym jednak przypadku nie są równe szansom młodzieży ze środowisk legitymujących się wykształceniem średnim i wyższym.

Statystycznie biorąc, młody człowiek, którego ojciec poprzestał na wykształceniu podstawowym ma ponaddwukrotnie większe szanse na podjęcie studiów zaocznych niż studiów stacjonarnych; prawie dwukrotnie większe szanse znalezienia się na studiach zawodowych niż na magisterskich; częściej też (1,7 razy częściej) podejmuje naukę w szkole wyższej w niewielkim ośrodku niż w tradycyjnym ośrodku akademickim.

Z podobnym rozkładem szans mamy do czynienia w przypadku aspirujących do wyższego wykształcenia, których ojcowie mają wykształcenie zasadnicze. Szanse te wyrównują się w przypadku młodych ludzi, których ojcowie mają wykształcenie średnie (podobne szanse na podjęcie studiów stacjonarnych i zaocznych, magisterskich i zawodowych oraz w tradycyjnych i małych, nowo powstałych uczelniach). Młodzi ludzie, których ojcowie mają wykształcenie wyższe najczęściej trafiają na studia stacjonarne, magisterskie i studiują najczęściej w tradycyjnych ośrodkach akademickich.

Z nierównością w dostępie do kształcenia na poziomie wyższym młodzieży wiejskiej i miejskiej na podobnym poziomie (wskaźnik nierówności od 1,71 do 2,13) mamy do czynienia w przypadku wszystkich analizowanych kategorii typów i form studiów wyższych. Młodzież wiejska prawie dwukrotnie rzadziej trafia zarówno na studia stacjonarne, jak i zaoczne, na studia magisterskie i zawodowe, do szkół wyższych ulokowanych w tradycyjnych ośrodkach akademickich (tabele 6 i 8).

Szanse dwu omawianych grup młodych ludzi wyrównują się w jednym tylko przypadku – nie ma istotnych nierówności w dostępie do szkół wyższych ulokowanych w małych, nie mających tradycji ośrodkach: wskaźniki szans młodzieży wiejskiej i miejskiej wynoszą odpowiednio 0,9698 i 1,0182. Jednocześnie jednak młodzież wiejska dwukrotnie rzadziej niż młodzież miejska trafia do tradycyjnych ośrodków akademickich. Wskaźnik szansy na to, że młody człowiek mieszkający na stałe na wsi podejmie naukę w szkole wyższej w tradycyjnym ośrodku akademickim wynosi 0,5797, podczas gdy wskaźnik szansy na podjęcie przez niego nauki w niewielkim, nie mającym tradycji ośrodku jest znacznie wyższy i wynosi 0,9680.

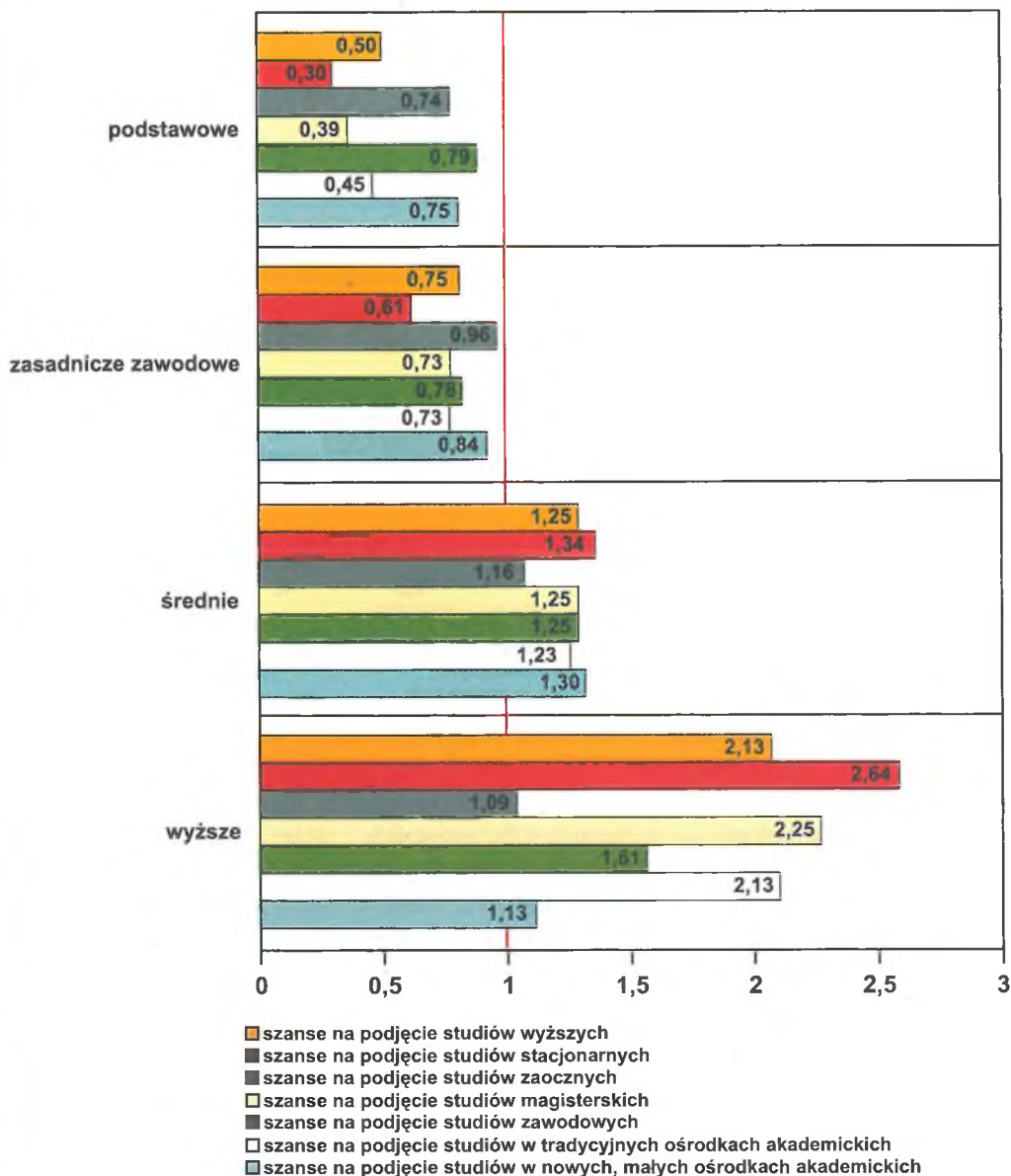
Odnotowując istotny poziom nierówności edukacyjnych – przejawiający się także w wyborze drogi realizacji aspiracji edukacyjnych (wybory: podjąć studia stacjonarne czy zaoczne, studiować na studiach magisterskich czy ograniczyć się do uzyskania dyplomu licencjata, studiować w znanym, tradycyjnym ośrodku akademickim czy podjąć naukę w niewielkiej, zlokalizowanej w małym mieście szkole wyższej) warto się zastanowić, które z uwzględnionych w analizach kryteriów (miejsce zamieszkania czy poziom wykształcenia środowiska rodzinnego) ma znaczenie decydujące.

Na rysunkach 1–6 zawarto informacje o dokonanych wyborach drogi realizacji aspiracji edukacyjnych młodych ludzi pochodzących ze wsi i miast, uwzględniając jednocześnie

poziom wykształcenia ich środowisk rodzinnych. Dane przedstawione na tych rysunkach wskazują, że wybory dokonywane przez badanych należących do grup jednorodnych pod względem poziomu wykształcenia środowisk rodzinnych, a pochodzących z miejscowości o różnym charakterze (ze wsi i z miasta) nie różnią się zasadniczo. Natomiast wybory

Rysunek 1

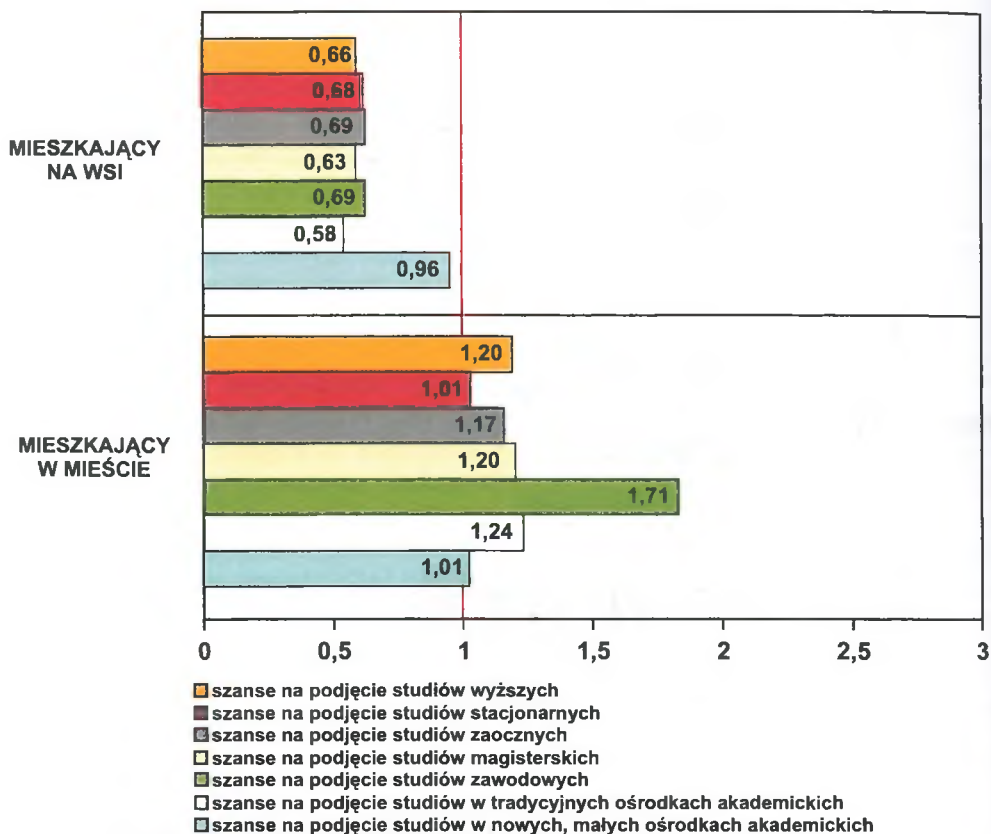
Wykształcenie ojca a szanse na podjęcie studiów wyższych;
studiów stacjonarnych i zaocznych; studiów magisterskich i zawodowych;
studiów w tradycyjnych ośrodkach akademickich i w nowych, małych ośrodkach

młodych ludzi należących do grup jednorodnych pod względem wielkości i charakteru miejscowości, z której pochodzą, są dość istotnie zróżnicowane.

Rysunek 2

Miejsce zamieszkania a szanse na podjęcie studiów wyższych; studiów stacjonarnych i zaocznych; studiów magisterskich i zawodowych; studiów w tradycyjnych ośrodkach akademickich i w nowych, małych ośrodkach

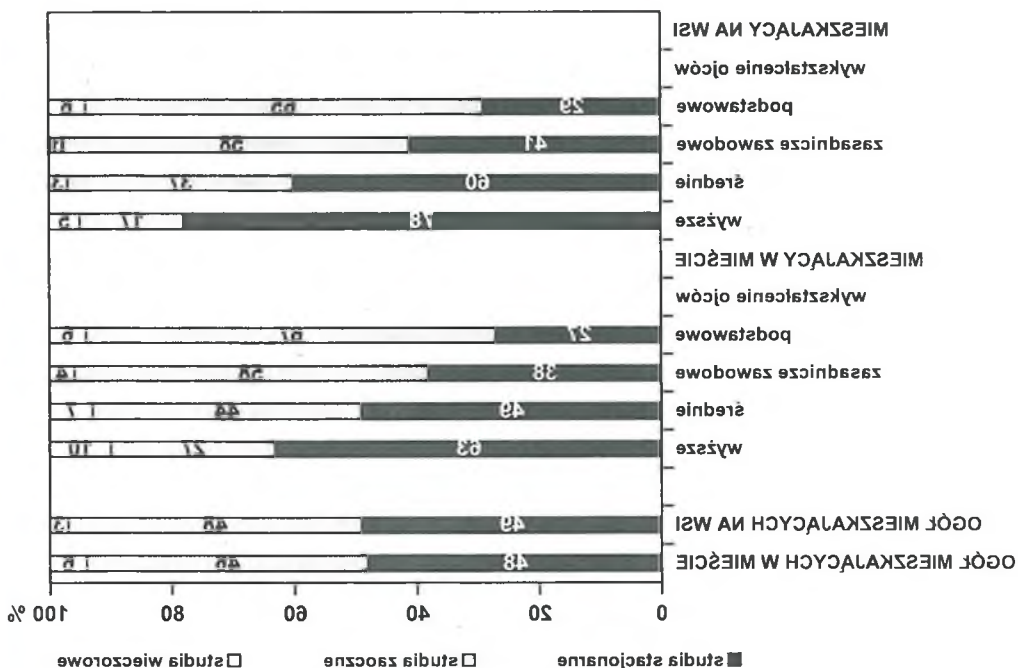
I tak: studia magisterskie podejmuje 50% młodzieży wiejskiej, której ojcowie mają wykształcenie podstawowe i taki sam odsetek osób z rodzin o wykształceniu podstawowym pochodzących z miast; 61% pochodzących z rodzin o wykształceniu zasadniczym ze wsi i 64% z miast; 66% z rodzin o wykształceniu średnim ze wsi i 66% o takim samym poziomie wykształcenia pochodzących z miast; wreszcie odpowiednio 73% i 72% młodych ludzi z rodzin o wykształceniu wyższym.

Studia magisterskie podejmuje 50% pochodzących ze wsi dzieci osób z wykształceniem podstawowym, 61% młodych ludzi ze wsi, których ojcowie mają wykształcenie zasadnicze zawodowe, 66% młodzieży wiejskiej, której ojcowie legitymują się wykształceniem średnim i 73% młodych ludzi mieszkających na wsi w środowiskach z wykształ-

ceniami wyższymi: różnice zatem są znacznie większe, różnica między grupami o najniższym i najwyższym poziomie wykształcenia wynosi 23 punkty procentowe. Podobny rodzaj zależności występuje między wykształceniem środowiska, z którego pochodzą studenci i charakterem miejscowości (wieś lub miasto) a dokonanymi wyborami trybu studiów (studia stacjonarne lub zaoczne) i ośrodka akademickiego (tradycyjne i nowe ośrodki akademickie).

Rysunek 3

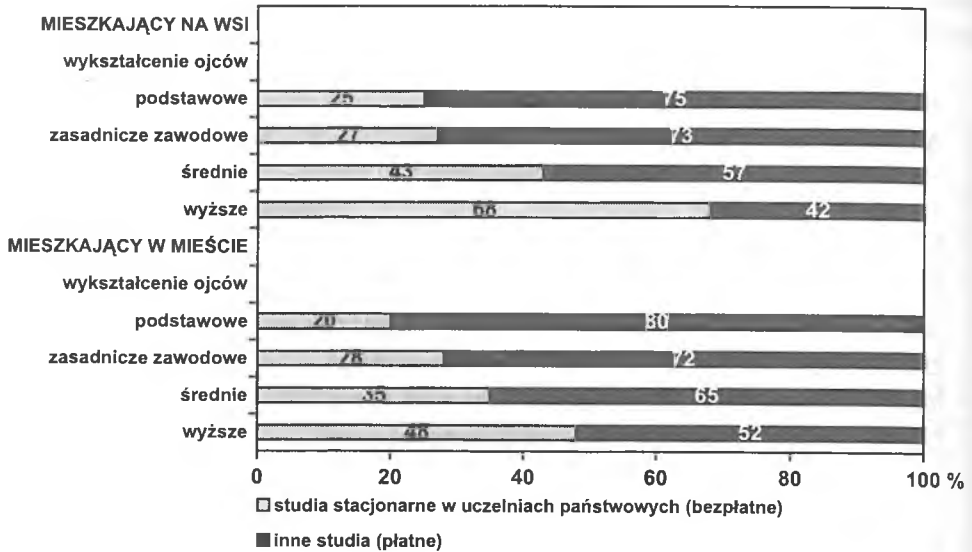
Miejsce zamieszkania i wykształcenie ojca a podejmowanie studiów stacjonarnych, zaocznych i wieczorowych (w %)

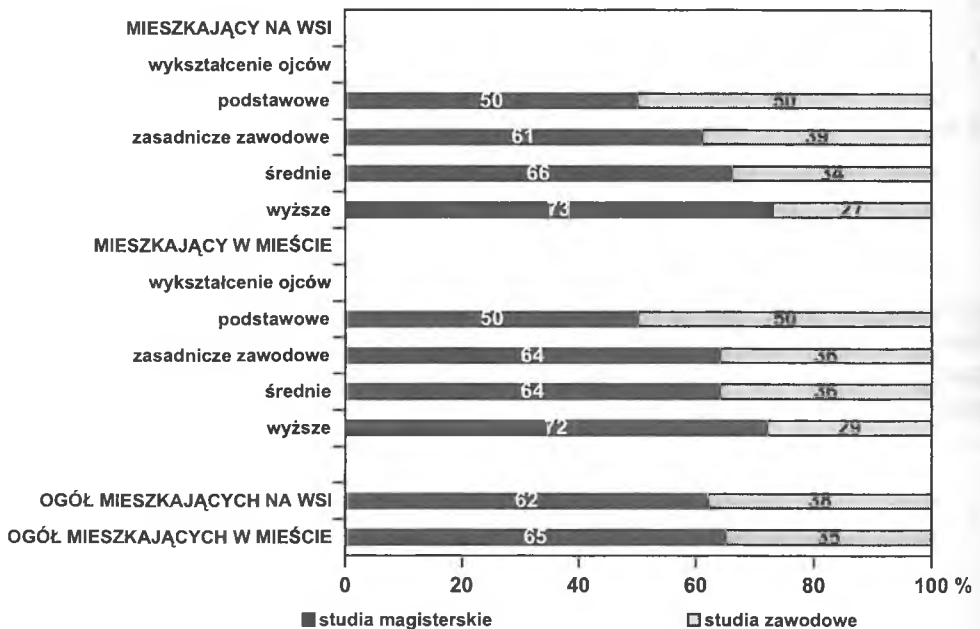
Zestawienie informacji przedstawionych na rysunkach 1–6 wskazuje dowodnie, że o dokonanych przez młodych ludzi wyborach poziomu i trybu studiów oraz ośrodka akademickiego przesądza przede wszystkim wykształcenie środowiska, z którego pochodzą, znacznie mniejsze znaczenie ma rodzaj i wielkość miejscowości, w której mieszkali przed studiami.

Rysunek 4

Miejsce zamieszkania i wykształcenie ojca a podejmowanie studiów stacjonarnych w uczelniach państwowych (studiów bezpłatnych) i innych form studiów (studiów płatnych) (w %)

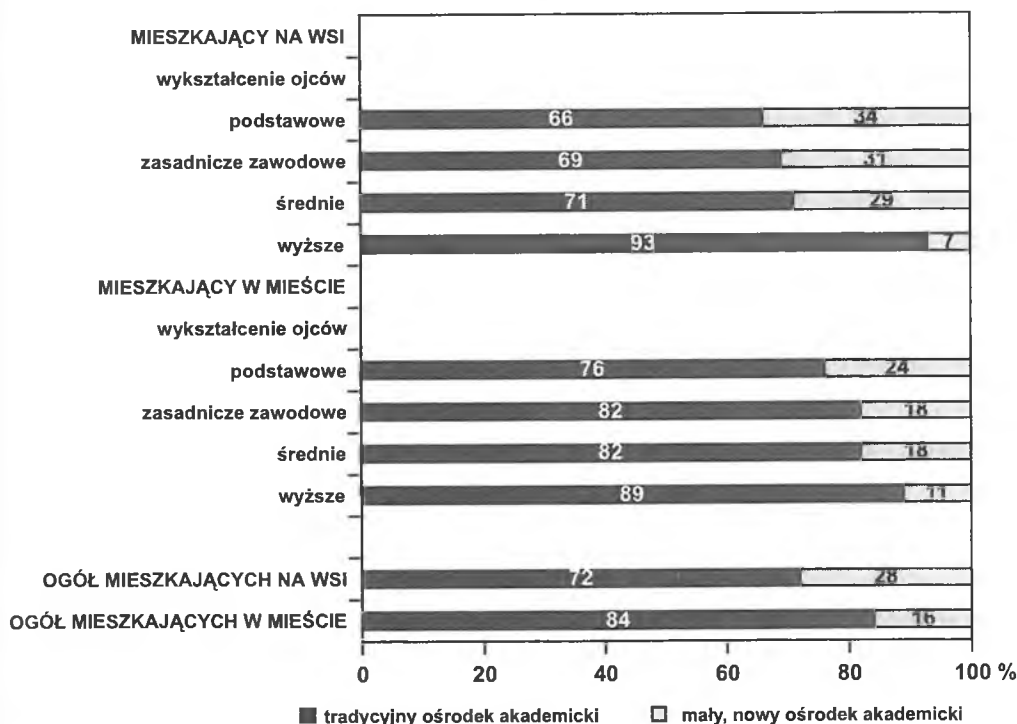
Rysunek 5

Miejsce zamieszkania i wykształcenie ojca a podejmowanie studiów magisterskich i zawodowych (w %)

Rysunek 6

Miejsce zamieszkania i wykształcenie ojca a podejmowanie studiów w tradycyjnych i nowych ośrodkach akademickich (w %)

Spróbujmy teraz prześledzić (na podstawie informacji uzyskanych w badaniu), jakie są strategie edukacyjne młodzieży mieszkającej na stałe na wsi i młodzieży miejskiej, czy są między nimi jakieś istotne różnice; jak często w rodzinach wiejskich i miejskich realizowane są aspiracje edukacyjne dzieci; jaki jest wpływ oceny sytuacji materialnej na decyzję o podjęciu studiów, jakie główne czynniki decydują o wyborze uczelni i wreszcie jaki jest udział rodzin wiejskich i miejskich oraz samych studentów w pokrywaniu wydatków związanych ze studiami. Podejmiemy też próbę określenia, jak wpływ środowisk lokalnych (miasto i wieś) modyfikowany jest przez poziom wykształcenia rodzin badanych studentów.

Realizacja aspiracji edukacyjnych w rodzinach wiejskich i miejskich

Ponad połowa studentów pochodzących z miast deklaruje, że w ich rodzinach wszyscy z rodzeństwa, którzy są w odpowiednim do tego wieku, studiują w szkołach wyższych lub ukończyli studia – w rodzinach wiejskich odsetek ten jest niższy o ponad 10 punktów procentowych. W jednej trzeciej rodzin studentów mieszkających przed rozpoczęciem studiów w miastach tylko respondent, jako jedyna osoba spośród rodzeństwa, podjął studia (odpowiedni odsetek w przypadku rodzin wiejskich jest wyższy i wynosi 40). War-

to przy tym wskazać, że im większe miasto, tym częściej realizowane są aspiracje edukacyjne wszystkich dzieci w rodzinie (lub wszystkie dzieci w rodzinie dążą do podjęcia i ukończenia studiów wyższych), różnice jednak nie są statystycznie znaczące.

Dążąc do bliższego określenia charakteru zależności między miejscem zamieszkania młodzieży a realizacją aspiracji edukacyjnych, uwzględniliśmy w analizie także poziom wykształcenia w rodzinach wiejskich i miejskich oraz poziom dochodów w tych rodzinach. Z przeprowadzonych wyliczeń wynika, że na realizację aspiracji edukacyjnych ma wpływ poziom dochodów w rodzinach, jednak decydujące jest znaczenie poziomu wykształcenia rodzin. A ponadto, co wydaje się szczególnie istotne, zarówno poziom dochodów, jak i poziom wykształcenia środowisk rodzinnych w większym stopniu przesądzają o szansach realizacji aspiracji edukacyjnych niż rodzaj i charakter miejscowości, z których pochodzą badani⁴.

Decydujący wpływ na szanse kształcenia dzieci – i na wsi, i w mieście – ma poziom wykształcenia środowiska rodzinnego. W rodzinach z wyższym wykształceniem aspiracje edukacyjne są realizowane powszechnie – rodziny wiejskie nie różnią się pod tym względem od rodzin miejskich (w obu przypadkach odsetek rodzin, w których realizowane są aspiracje wszystkich dzieci jest identyczny i wynosi 82). Natomiast w rodzinach o najniższym poziomie wykształcenia z powszechnym realizowaniem aspiracji edukacyjnych mamy do czynienia znacznie rzadziej. Dotyczy to także zarówno rodzin wiejskich, jak i miejskich (22% rodzin wiejskich i 17% rodzin miejskich z wykształceniem podstawowym). W ponad połowie rodzin z wykształceniem podstawowym studia kończy tylko jedno z rodzeństwa (dotyczy to rodzin wiejskich i miejskich, chociaż na wsi zdarza się częściej); w rodzinach o najwyższym poziomie wykształcenia bardzo rzadko rezygnuje się z zapewniania wyższego wykształcenia wszystkim dzieciom (w 18% rodzin wiejskich i 12% rodzin miejskich z wyższym wykształceniem) (por. rysunek I w aneksie).

Ponad 57% respondentów pochodzących z miast i 46% badanych mieszkających przed studiami na wsi to absolwenci liceów ogólnokształcących – a więc szkół, które z racji ich podstawowej, założonej funkcji lepiej przygotowują do podjęcia studiów wyższych. Jeśli dodatkowo brać pod uwagę, że liceum ogólnokształcące nie wyposaża swych absolwentów w żadne liczące się obecnie na rynku pracy kwalifikacje, to można przyjąć, że wspólna decyzja ucznia i rodziców o wyborze takiej właśnie szkoły średniej była w znacznej mierze powiązana z planami kontynuowania w przyszłości nauki na poziomie trzecim.

Rodziny miejskie częściej niż wiejskie decydują się na wybór liceum ogólnokształcącego, ale przesądzające znaczenie także w tej kwestii ma poziom wykształcenia rodziny. Im wyższy poziom wykształcenia rodzin – i w mieście, i na wsi – tym częściej młodzi ludzie przygotowują się do podjęcia studiów w trakcie nauki w liceach ogólnokształcących.

Decyzje rodzin wiejskich i miejskich o relatywnie niskim poziomie wykształcenia (podstawowym, zasadniczym zawodowym i średnim) dotyczące wyboru szkoły średniej – a więc niejednokrotnie także decyzje o wyborze strategii edukacyjnych na przyszłość – są bardzo zbliżone. Nieco większe różnice odnotowujemy w przypadku miejskich i wiejskich rodzin z wykształceniem wyższym. W liceach ogólnokształcących uczy się 63% badanych

⁴ Współczynnik korelacji V Cramera dla zmiennych wielkość miejscowości i realizacja aspiracji edukacyjnych wynosi 0,110; dla zmiennych poziom dochodów i realizacja aspiracji edukacyjnych 0,123, dla zmiennych poziom wykształcenia i realizacja aspiracji edukacyjnych 0,287; przy poziomie istotności 0,000.

pochodzących z rodzin wiejskich z wyższym wykształceniem i 77% respondentów z rodzin miejskich o takim samym poziomie wykształcenia (por. rysunek II w aneksie).

Pozwala to sądzić, że jeśli nawet o wyborze rodzaju szkoły średniej współdecyduje niejednakowa w mieście i na wsi dostępność liceów ogólnokształcących, wpływ tego ograniczenia jest istotnie modyfikowany przez charakter i siłę aspiracji edukacyjnych środowisk rodzinnych.

Przygotowując się do studiów, młodzi ludzie nie poprzestają na nauce szkolnej, która daje podstawowe gwarancje dobrego przygotowania do ubiegania się o miejsce na uczelni. Spora część badanych studentów przyznaje, że w szkole średniej i przed egzaminami na studia nie poprzestawała na wiedzy przyswojonej w trakcie nauki szkolnej. Ponad jedna trzecia korzystała z płatnych korepetycji i kursów przygotowawczych na studia. Braki szkolnej edukacji częściej uzupełniali na płatnych lekcjach absolwenci liceów, osoby mieszkające w miastach i pochodzące z rodzin o najwyższym poziomie wykształcenia. Można sądzić, że to właśnie kandydatom na studia ze środowisk o najwyższym poziomie wykształcenia najbardziej zależało na dobrym przygotowaniu, gwarantującym powodzenie na egzaminach wstępnych.

Niektóre czynniki współdecydujące o podjęciu studiów i wyborze uczelni

W rodzinach wiejskich na decyzję o podjęciu studiów wpływała często ocena sytuacji materialnej rodziny: 44% respondentów mieszkających przed studiami na wsi przyznaje, że w ich rodzinach, podejmując tę decyzję, w dużym stopniu brano pod uwagę możliwości finansowe, a tylko 14% badanych studentów ze wsi uważa, że względy materialne nie miały żadnego znaczenia przy rodzinnej decyzji o studiach. W rodzinach miejskich ocena sytuacji materialnej rzadziej miała istotne znaczenie (zgodnie z deklaracjami respondentów – zastanawiano się poważnie nad możliwościami finansowymi w jednej trzeciej rodzin miejskich, nie brano tych względów pod uwagę w 23% rodzin).

Ale, tak jak to było w przypadku decyzji o wyborze szkoły średniej, decyzję o studiach wyższych uzależnia się od oceny sytuacji materialnej rodziny. I na wsi, i w mieście o decyzji o podjęciu studiów w istotnym stopniu przesądza poziom wykształcenia rodziny (por. rysunek IV w aneksie). Rodziny z wykształceniem podstawowym mieszkające na wsi są pod tym względem bardziej podobne do rodzin o takim samym poziomie wykształcenia w miastach niż do rodzin wiejskich z wykształceniem średnim i wyższym (por. rysunek III w aneksie).

Na wzory postępowania w tak istotnych kwestiach jak wykształcenie dzieci silniej wpływa poziom dochodów w rodzinach studentów i poziom wykształcenia rodzin niż charakter środowiska lokalnego⁵.

O pomijaniu (lub minimalizowaniu) względów materialnych przy podejmowaniu decyzji o studiowaniu w rodzinach o względnie wysokim poziomie wykształcenia decyduje przede wszystkim, jak się wydaje, przyjęta hierarchia potrzeb (w której wysokie miejsce zajmuje realizacja aspiracji edukacyjnych), a nie wysoki poziomu dochodów.

⁵ Współczynnik korelacji V Cramera wyliczony dla zmiennych: miejsce zamieszkania i znaczenie sytuacji materialnej w podejmowaniu decyzji o studiach wynosi 0,111; poziom wykształcenia ojców i znaczenie sytuacji materialnej w podejmowaniu decyzji o studiach 0,121; poziom dochodów i znaczenie sytuacji materialnej w podejmowaniu decyzji o studiach 0,142; przy poziomie istotności 0,000.

Ponad połowa studentów studiów bezpłatnych (stacjonarnych w uczelniach państwowych) pochodzących ze wsi i dwie piąte pochodzących z miast nie mogłoby, ze względu na kondycję materialną swojej rodziny, pozwolić sobie na naukę na studiach płatnych – zaocznych lub wieczorowych w uczelniach państwowych lub w wyższych szkołach niepublicznych. Z taką sytuacją częściej mamy do czynienia w rodzinach o niskim poziomie wykształcenia (podstawowym i zasadniczym zawodowym), najrzadziej zaś w rodzinach, w których ojcowie mają wykształcenie wyższe.

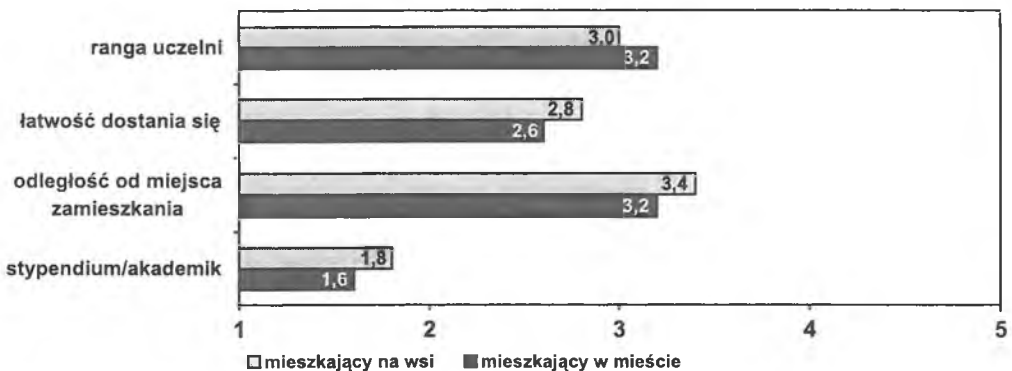
Blisko połowa respondentów twierdzi, że mogłaby sobie pozwolić na studia płatne, ale taki wybór (lub taka konieczność) wiązałby się z poważnymi problemami dla rodziny. Studenci pochodzący ze wsi nieco rzadziej niż ogół badanych są przekonani, że mogliby studiować w uczelniach pobierających opłaty za naukę. Tylko bardzo nieliczni przyznają, że mogliby ponosić opłaty za studia i nie wywołałoby to w ich rodzinach poważniejszych problemów. Najczęściej dotyczy to badanych z miejskich rodzin o najwyższym poziomie wykształcenia (por. rysunek IV w aneksie).

O możliwości podjęcia studiów płatnych znacznie silniej niż miejsce zamieszkania i poziom wykształcenia środowiska rodzinnego przesądza jednak poziom dochodów w rodzinach przyszłych studentów⁶.

Rodziny wiejskie i rodziny o relatywnie niskim poziomie wykształcenia to jednocześnie rodziny o najniższym poziomie dochodów. I właśnie wszystkie te cechy rodzin badanych wykluczają możliwość ponoszenia opłat za studia i przesądzają o konieczności ubiegania się o miejsce na studiach bezpłatnych (stacjonarnych) w uczelniach państwowych.

Respondenci pochodzący ze wsi, wybierając studia, przywiązują większą wagę do względów wiążących się z sytuacją materialną (odległość uczelni od miejsca zamieszkania oraz szanse na uzyskanie stypendium i miejsca w domu akademickim).

Rysunek 7
Miejsce zamieszkania a czynniki decydujące o wyborze uczelni
(średnie wyborów dokonywanych na skali 1–5)

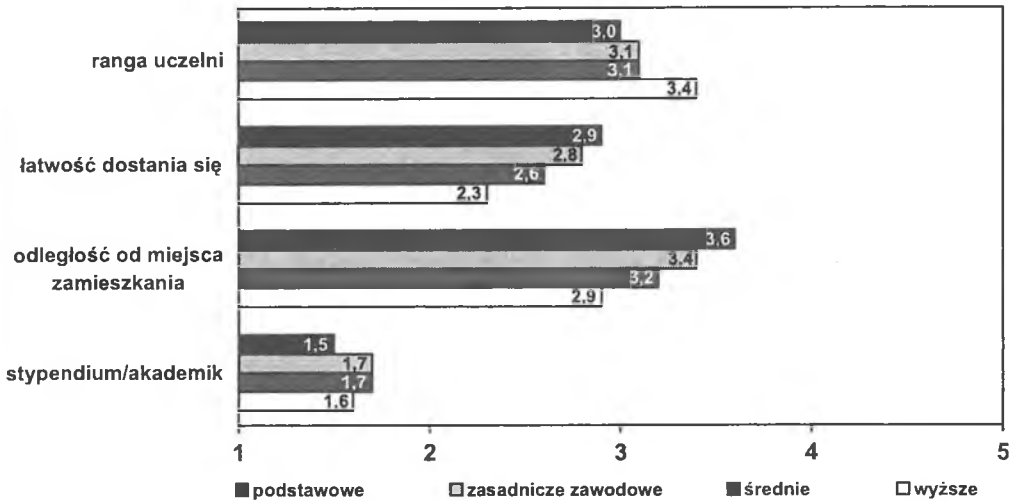

⁶ Współczynnik korelacji V Cramera wyliczony dla zmiennych: miejsce zamieszkania i możliwość podjęcia studiów płatnych wynosi 0,127; poziom wykształcenia ojców i możliwość podjęcia studiów płatnych 0,180; poziom dochodów i możliwość podjęcia studiów płatnych 0,351; przy poziomie istotności 0,000.

Badani mieszkający przed rozpoczęciem studiów w miastach, wybierając uczelnię, częściej biorą pod uwagę rangę i poziom szkoły wyższej, rzadziej natomiast istotna jest dla nich łatwość dostania się na pierwszy rok studiów.

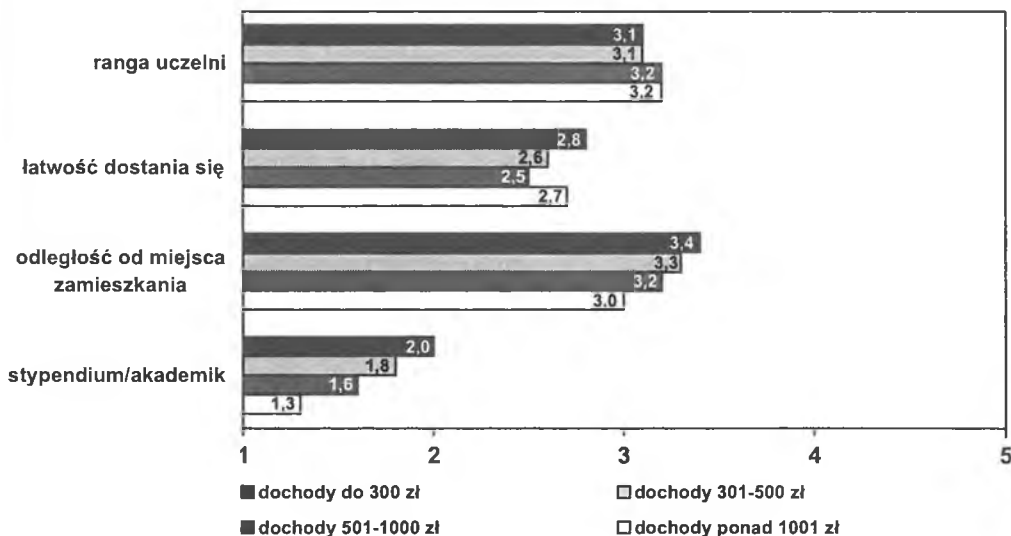
Rysunek 8

Wykształcenie ojca a czynniki decydujące o wyborze uczelni
(średnie rangi przypisywane czynnikom na skali 1–5)

Rysunek 9

Dochody w rodzinach studentów a czynniki decydujące o wyborze uczelni
(średnie rangi przypisywane czynnikom na skali 1–5)

Studenci z małych i średnich miast, wybierając uczelnię, przypisywali jednakowe – stosunkowo małe – znaczenie randze i poziomowi szkoły wyższej (średnia ranga przypisywana poziomowi uczelni w tych grupach = 3,1); ranga uczelni miała istotniejsze znaczenie tylko dla studentów pochodzących z największych miast (średnia ranga w tej grupie = 3,5). Im większe miasto, w którym mieszkali przed rozpoczęciem studiów, tym mniejsze znaczenie przypisywali czynnikom materialnym i organizacyjnym, takim jak łatwość dostania się na studia, odległość ośrodka akademickiego od miejsca zamieszkania i możliwość uzyskania stypendium lub miejsca w domu akademickim. Im mniejsza miejscowość, w której przed studiami mieszkają kandydaci na studentów, tym częściej swoboda wyboru uczelni ograniczana jest koniecznością brania pod uwagę względów organizacyjnych i materialnych – im większa miejscowość, tym większa swoboda wyboru szkoły wyższej.

Pokrywanie wydatków związanych ze studium

Większość studentów już w okresie podejmowania decyzji o studium liczy się z tym, że studia trzeba będzie łączyć z pracą zarobkową. Prawie dwie piąte (zarówno mieszkających na wsi, jak i w mieście) zamierzało jednocześnie ze studiami podjąć stałą pracę etatową. Tylko nieliczni planowali studia niezakłócone koniecznością zarobkowania.

O charakterze planów związanych z pracą zarobkową w czasie studiów w znacznie większym stopniu przesądzał poziom wykształcenia rodzin studentów niż charakter środowiska lokalnego. Badani, których ojcowie legitymują się wykształceniem zaledwie podstawowym najczęściej zamierzali studiować, pracując jednocześnie na całym etacie – dotyczy to w równej mierze osób mieszkających na wsi, jak i w mieście (ponad połowa respondentów z obu wymienionych grup planowała pełnoetatową pracę). O planach związanych z pracą zarobkową w czasie studiów decydował przede wszystkim poziom wykształcenia w rodzinie i jej dochody, znacznie mniej istotny był wpływ charakteru i wielkości miejscowości, z której pochodzą studenci⁷. O pracy na pełnym etacie najrzadziej myśleli respondenci z rodzin o najwyższym poziomie wykształcenia – 15% z wiejskich rodzin z wykształceniem wyższym i 23% z miejskich rodzin o takim samym poziomie wykształcenia.

Wielu studentów rzeczywiście już na drugim roku studiów realizuje swoje plany związane z pracą zarobkową. Dotyczy to przede wszystkim osób, które były przed studiami zdecydowane na łączenie nauki z pełnoetatową pracą (lub podejmowały studia pracując)⁸. Rzadziej realizowane są plany dotyczące pracy dorywczej, zarabiania na studia w czasie wakacji.

Koszty studiowania pokrywane są przede wszystkim przez studentów i ich rodziny; tylko nieco mniej niż dwie piąte respondentów przyznaje, że nie korzysta z pomocy finansowej rodziców, połowa badanych pokrywa przynajmniej część wydatków związanych ze

⁷ Współczynnik korelacji V Cramera wyliczony dla zmiennych: poziom wykształcenia ojców i plany związane z pracą zarobkową wynosi 0,162; poziom dochodów i plany związane z pracą zarobkową 0,224; przy poziomie istotności 0,000; nie ma natomiast istotnej statystycznie korelacji między zmiennymi miejsce zamieszkania i plany.

⁸ W większości dotyczy to osób studiujących zaocznie, którym tryb studiów pozwala na stałą pracę w pełnym wymiarze godzin.

studiami z dochodów z własnej pracy zarobkowej. Znacznie rzadziej studenci korzystają z pomocy państwa – **78% badanych studentów nie korzysta z żadnej formy pomocy finansowej państwa**. Z pomocy materialnej państwa (stypendiów, dofinansowania zakwaterowania w domu akademickim i kredytów na studia) korzystają głównie studenci o najniższym poziomie dochodów w rodzinie (tabela 9) – wynika to w sposób oczywisty z przepisów ustalających górne limity dochodów, uprawniające do ubiegania się o pomoc materialną. Niskie dochody uprawniają do ubiegania się o stypendium lub kredyt, nie znaczy to jednak, że wszyscy studenci spełniający ten warunek mają stypendia. Z odpowiedzi naszych badanych wynika, że stypendia socjalne uzyskało zaledwie 22,3% studentów studiów stacjonarnych o najniższym poziomie dochodów w rodzinie (do 300 zł miesięcznie na osobę).

Tabela 9

Zakres pomocy finansowej państwa dla studentów a ich miejsce zamieszkania, wykształcenie ojców i poziom dochodów w rodzinach (w %)

Wyszczególnienie	Otrzymujący			
	stypendium socjalne	stypendium naukowe	dofinansowanie do miejsca w akademiku	kredyt bankowy
Ogół badanych	6,7	10,5	2,2	7,3
Miejsce zamieszkania przed rozpoczęciem studiów				
Wieś	13,4	13,1	4,2	7,3
Miasto do 20 000 mieszkańców	4,0	8,8	2,8	9,2
Miasto 20 001–100 000 mieszkańców	5,7	9,8	2,1	9,8
Miasto 100 001–300 000 mieszkańców	4,5	10,5	1,2	11,7
Miasto ponad 300 001 mieszkańców	3,6	10,1	0,5	5,5
Wykształcenie ojca				
Podstawowe	11,5	6,5	2,2	3,6
Zasadnicze zawodowe	7,6	8,7	1,6	7,1
Średnie	5,9	10,4	3,0	11,4
Wyższe	4,5	16,6	1,6	7,3
Dochód na osobę w rodzinie				
Do 300 zł	22,3	16,2	6,1	13,7
301–500 zł	8,5	11,9	2,5	11,5
501–1000 zł	0,8	9,8	0,8	6,1
Ponad 1001 zł	0,4	6,2	1,1	1,1
Zawód ojca				
Kadra kierownicza i specjaliści z wyższym wykształceniem	3,5	18,3	0,6	7,4
Rolnicy i pracownicy rolni	20,6	16,1	5,2	11,0

Stypendia socjalne i dofinansowanie miejsc w domach akademickich najczęściej uzyskują badani mieszkający na wsi, a wśród nich zwłaszcza dzieci rolników i najemnych pracowników rolnych. Wiąże się to wyraźnie z poziomem dochodów w rodzinach wiejskich; w tej grupie badanych najczęściej zdarzają się osoby o najniższym poziomie dochodów rodzinnych. Badani z rodzin o najniższym poziomie wykształcenia korzystają z

stypendiów i dofinansowania do miejsc w domach akademickich ponaddwukrotnie częściej niż studenci, których ojcowie mają wykształcenie wyższe – i w tym przypadku wynika to z wiążącym się z niskim poziomem wykształcenia niskim poziomem dochodów rodzinnych.

Inaczej jest z korzystaniem ze stypendiów naukowych – uzyskują je wprawdzie stosunkowo często badani mieszkający na wsi i pochodzący z rodzin o niskim poziomie dochodów rodzinnych, ale także studenci z rodzin o najwyższym poziomie wykształcenia (prawie trzykrotnie częściej niż respondenci, których ojcowie legitymują się wykształceniem podstawowym).

Tabela 10

Udział pomocy finansowej rodziców w pokrywaniu wydatków związanych ze studiami (w %)

Wykształcenie	W pokrywaniu wydatków związanych ze studiami uczestniczą rodzice ^a	Wydatki związane ze studiami pokrywam całkowicie z dochodów rodziców ^b	Średni udział procentowy dochodów pochodzących od rodziców wśród innych dochodów ^c
Miejsce zamieszkania przed rozpoczęciem studiów			
Wieś	65	32	68
Miasto do 20 000 mieszkańców	59	32	67
Miasto 20 001–100 000 mieszkańców	59	35	68
Miasto 100 001–300 000 mieszkańców	64	38	71
Miasto ponad 300 001 mieszkańców	61	32	65
Wykształcenie ojca			
Podstawowe	42	19	57
Zasadnicze zawodowe	55	35	64
Średnie	65	31	67
Wyższe	73	39	74
Dochód na osobę w rodzinie			
Do 300 zł	64	24	59
301–500 zł	65	30	67
501–1000 zł	60	39	71
Ponad 1001 zł	51	44	72

^a Odsetki liczone w stosunku do ogółu badanych ($N = 1842$).

^b Odsetki liczone w stosunku do liczby osób korzystających z pomocy finansowej rodziców.

^c Średnie wyliczone dla grupy korzystającej z pomocy finansowej rodziców.

Udział procentowy rodziców studentów w pokrywaniu ich wydatków związanych ze studiami (tabela 10) maleje wraz ze wzrostem poziomu dochodów w rodzinie (rodziny o najwyższym poziomie dochodów w mniejszym stopniu uczestniczą w pokrywaniu tych wydatków studenckich niż rodziny najmniej zamożne). Studenci pochodzący z rodzin o najwyższym poziomie dochodów są najbardziej samodzielni w zarabianiu na własne studia – z dochodów z własnej pracy zarobkowej pokrywają prawie trzy czwarte wydatków związanych ze studium, podczas gdy osoby z rodzin najmniej zamożnych tylko nieco więcej niż połowę wydatków. Ma tu oczywiście znaczenie, że studenci pochodzący

z najmniej zamożnych rodzin znaczną część swoich wydatków związanych ze studium pokrywają ze stypendiów i kredytów uzyskanych na studia – częściej mogą zrezygnować z pracy zarobkowej, nie muszą też liczyć na intensywną pomoc materialną rodzin.

Podsumowanie

1. Szanse na podjęcie nauki w szkołach wyższych młodych ludzi mieszkających w miastach są prawie dwukrotnie większe niż młodych ludzi mieszkających na wsi; szanse te rosną wraz z wielkością miasta, z którego pochodzi młodzież.

Nierówność w dostępie do wyższego wykształcenia młodzieży wiejskiej i miejskiej dotyczy wszystkich kategorii studiów i szkół wyższych – młodzi ludzie ze wsi oraz ze środowisk o najniższym poziomie wykształcenia mają mniejsze szanse na podjęcie zarówno studiów stacjonarnych, jak i zaocznych, magisterskich i zawodowych, płatnych i bezpłatnych (o ograniczonym dostępie do kształcenia tych grup młodzieży świadczą wskaźniki nierówności; w zależności od poziomu i formy studiów zamykają się w przedziale 1,71 – 2,13). Szanse na podjęcie studiów wyższych młodych ludzi ze wsi w porównaniu z ich rówieśnikami z miasta są równe tylko w jednym przypadku: szkół wyższych ulokowanych w małych, nowych ośrodkach.

O istnieniu nierówności w dużym stopniu przesądzają odmienne strategie edukacyjne na wsi i w mieście – młodzież wiejska częściej przygotowuje się do podjęcia studiów w technikach i liceach zawodowych, młodzież miejska najczęściej kończy licea ogólnokształcące. Rodziny miejskie częściej wspomagają swoje dzieci, zapewniając im dodatkową płatną pomoc w przygotowaniu do podjęcia studiów wyższych – płatne korepetycje w trakcie nauki w szkole średniej i udział w kursach przygotowawczych na uczelni.

W rodzinach miejskich częściej niż w rodzinach wiejskich realizowane są aspiracje edukacyjne wszystkich dzieci w rodzinie; rzadziej niż na wsi poprzestaje się na wykształceniu tylko jednego dziecka.

Rodziny wiejskie, podejmując decyzje o studiach swoich dzieci, częściej niż rodziny miejskie w dużym stopniu muszą się liczyć z możliwościami finansowymi.

Wybierając szkołę wyższą, młodzież wiejska przywiązuje większą wagę do czynników materialnych i organizacyjnych (odległości uczelni od miejsca zamieszkania, łatwości dostania się, możliwości uzyskania miejsca w domu akademickim); młodzież miejska (zwłaszcza mieszkająca w dużych miastach) przywiązuje większą wagę do rangi i poziomu uczelni.

2. O szansach realizacji aspiracji edukacyjnych na poziomie wyższym w dużym stopniu przesądza poziom wykształcenia środowisk rodzinnych. Młodzi ludzie, których rodzice legitymują się wykształceniem wyższym ponadczterokrotnie częściej niż ci, których rodzice ukończyli tylko szkołę podstawową podejmują naukę na studiach wyższych.

Wykształcenie środowiska rodzinnego decyduje także w istotnym stopniu o wyborze uczelni, trybu i miejsca studiów. Im niższy poziom wykształcenia rodziców, tym częściej młodzi ludzie podejmują studia zaoczne, zawodowe zakończone uzyskaniem dyplomu li-

cencjata, naukę w nowych, pozbawionych tradycji ośrodkach akademickich; rzadziej natomiast studiują na studiach magisterskich, stacjonarnych, w tradycyjnych ośrodkach akademickich.

W rodzinach z wyższym wykształceniem powszechne jest zapewnianie wykształcenia wszystkim dzieciom – im niższy poziom wykształcenia ojców, tym rzadziej zaspokajane są aspiracje edukacyjne wszystkich dzieci w rodzinie.

Im wyższe wykształcenie środowiska rodzinnego, tym skuteczniejsze, z punktu widzenia szansy podjęcia studiów, strategie edukacyjne – w rodzinach o najwyższym poziomie wykształcenia powszechne jest przygotowywanie się do podjęcia studiów w liceach ogólnokształcących, im niższy poziom wykształcenia, tym częściej przyszli studenci uzyskują maturę w średnich szkołach zawodowych. Im wyższe wykształcenie rodzin, tym częściej kandydatom na studia udziela się płatnej pomocy w przygotowaniu się do egzaminów wstępnych.

Na decyzję młodych ludzi o podjęciu studiów wpływa ocena sytuacji materialnej rodziny. Znaczenie sytuacji materialnej rodziny przy podejmowaniu tej decyzji jest tym większe, im niższy jest poziom wykształcenia rodziców kandydata na studia. Przy podejmowaniu decyzji o studiowaniu większość kandydatów, zdając sobie sprawę z kosztów studiów, jest przygotowana na jednoczesne podjęcie pracy zarobkowej – takie przekonanie jest tym bardziej powszechne, im niższy jest poziom wykształcenia rodziców kandydatów na studia.

Większość studentów pracuje zarobkowo w czasie studiów. Im wyższy poziom wykształcenia rodzin, tym mniej intensywne są zarobkowe zajęcia studentów.

Większość wydatków związanych ze studiami pokrywają wspólnie rodzice i studenci. Im wyższe wykształcenie rodziców, tym wyższy ich udział w pokrywaniu związanych ze studiami wydatków studentów, a zatem większe szanse na studiowanie niezakłócone intensywną pracą zarobkową.

3. Wszystkie przeprowadzone analizy wskazują, że istotna nierówność w dostępie do kształcenia na poziomie trzecim młodzieży wiejskiej i miejskiej jest przede wszystkim konsekwencją znacznych różnic w poziomie wykształcenia i poziomie dochodów tych dwóch środowisk.

Nie ma bowiem istotnych różnic między przyjmowanymi strategiami edukacyjnymi wobec dzieci w środowiskach miejskich i wiejskich w rodzinach o podobnym poziomie wykształcenia rodzin. O wzorach zachowań, strategiach edukacyjnych, decyzjach w sprawach wykształcenia, powszechności realizacji aspiracji edukacyjnych przesądza poziom wykształcenia środowiska rodzinnego, w znacznie mniejszym stopniu zaś – wzory postępowania charakterystyczne dla środowiska lokalnego: miasta lub wsi.

Rodziny o jednakowym poziomie wykształcenia – zarówno w mieście, jak i na wsi – przyjmują podobne strategie edukacyjne i podejmują podobne decyzje. Przyjęte wzory postępowania w kwestiach kształcenia dzieci rodzin wiejskich o najniższym poziomie wykształcenia są znacznie bliższe wzorom przyjętym przez rodziny miejskie o wykształceniu podstawowym niż rodzinom wiejskim o wyższym poziomie wykształcenia.

Wzory te są dodatkowo wzmocniane na skutek silnego zróżnicowania sytuacji materialnej. Rodziny o najniższym poziomie wykształcenia, najniższym poziomie aspiracji edukacyjnych, najmniej skutecznych strategiach w dziedzinie kształcenia dzieci, to naj-

częściej jednocześnie o rodziny najniższym poziomie dochodów – dotyczy to szczególnie często rodzin wiejskich.

Mało skuteczne strategie edukacyjne młodych ludzi ze środowisk o niekorzystnych wzorach i tradycjach edukacyjnych znacznie ograniczają ich swobodę wyboru – kandydaci na studia rekrutujący się z tych środowisk często rezygnują z nauki w uczelniach o najwyższym poziomie, a więc także najostrzejszym systemie selekcji, oddalonych od miejsca zamieszkania, pobierających najwyższe opłaty za studia. Wybierają raczej uczelnie przyjmujące wszystkich kandydatów, bliskie miejsca zamieszkania, studia zawodowe (a więc trwające krócej), studia zaoczne, mniej kosztowne od studiów stacjonarnych w uczelniach niepublicznych, wreszcie niewielkie, prowincjonalne ośrodki akademickie. Obawiając się konkurencji, podejmują studia w szkołach niepublicznych – decydując się raczej na opłaty za studia i utratę szansy na uzyskanie stypendium niż na konieczność poddania się egzaminom konkursowym. Tego typu wybór, przy braku wystarczającego wsparcia finansowego rodziców, narzuca konieczność podejmowania jednocześnie ze studiami stałej lub przynajmniej intensywnej pracy zarobkowej.

Poziom wykształcenia środowisk rodzinnych przesądza nie tylko o szansach realizacji aspiracji edukacyjnych. W istotny sposób determinuje także sposób realizowania tych aspiracji. Młodzi ludzie ze środowisk o relatywnie niskim poziomie wykształcenia znacznie częściej niż młodzież z rodzin o wysokim poziomie wykształcenia podejmują trudniejszą i mniej efektywną drogę osiągnięcia wyższych kwalifikacji. Częściej trafiają na studia zaoczne niż na stacjonarne, łatwiej im dostać się do wyższych szkół zawodowych niż na studia magisterskie, mają większe szanse na podjęcie nauki w niewielkich szkołach w nowych ośrodkach niż na studiowanie w tradycyjnych ośrodkach akademickich.

Studiowanie na studiach zaocznych i w uczelniach niepublicznych jest równoznaczne z koniecznością opłacania czesnego, a to z kolei wymusza, w przypadku większości studentów, konieczność łączenia nauki z intensywną pracą zarobkową.

Nauka na studiach zaocznych i w szkołach niepublicznych jest bardziej kosztowna nie tylko ze względu na obowiązujące czesne. Studenci z tych szkół – bez względu na kondycję materialną rodzin – nie mogą korzystać z żadnych form bezzwrotnej pomocy materialnej państwa. Pozbawieni są stypendiów oraz możliwości zakwaterowania w domach akademickich. Dla najuboższych spośród nich dostępne są jedynie kredyty bankowe. W konsekwencji **państwo nie ponosi żadnych kosztów związanych z kształceniem wielu, najbardziej wymagających preferencyjnego potraktowania, studentów.** Wielu studentów z rodzin o najniższym poziomie wykształcenia, pokonujących bariery rodzinne, środowiskowe i finansowe, uzyskuje dyplom ukończenia uczelni na rynku pracy nie zawsze traktowany równorzędnie z dyplomami studiów stacjonarnych renomowanych uczelni.

Z drugiej jednak strony, biorąc pod uwagę istotny ilościowy udział szkół niepublicznych w systemie szkolnictwa wyższego w Polsce i fakt, że studenci o potencjalnie najmniejszych szansach na podjęcie studiów kształcą się stosunkowo często w tych właśnie uczelniach, należy stwierdzić, że **rozwój wyższego szkolnictwa niepublicznego w istotnym stopniu ogranicza skutki istniejących w Polsce nierówności edukacyjnych.**

Informacje zgromadzone dzięki przeprowadzonemu badaniu wskazują, że **istniejące w systemie szkolnictwa wyższego istotne bariery ograniczające dostęp do kształcenia na poziomie wyższym nie są wystarczająco korygowane przez system pomocy material-**

nej państwa. Przyjęte limity dochodów uprawniające do ubiegania się o pomoc stypendialną powodują, że mogą z niej korzystać tylko nieliczni studenci, nadto dotyczy to jedynie studentów uczelni publicznych. Na skutek istotnego ograniczenia wielkości funduszu stypendialnego uprawnienia do ubiegania się o stypendium (odpowiedni poziom dochodów w rodzinie studenta) nie są równoznaczne z szansą na otrzymanie pomocy. Wysokość stypendiów uzyskiwanych przez studentów nie pozwala na pokrycie znaczącej części niezbędnych wydatków związanych ze studiowaniem. Wprowadzony w ostatnich latach system kredytów bankowych na studia obejmuje także – z różnych względów – tylko nielicznych studentów. W rezultacie tak funkcjonującego systemu pomocy materialnej państwa studiować mogą młodzi ludzie mający szanse na znalezienie dobrze płatnej, ale jednocześnie umożliwiającej jednoczesne studiowanie pracy lub mający rodziców skłonnych do ponoszenia wysokich kosztów kształcenia.

Badanie realizowane było wśród studentów, a więc wśród młodych ludzi, którzy aspirowali do podjęcia studiów wyższych i, co jeszcze ważniejsze, w swojej drodze do zaspokojenia aspiracji edukacyjnych osiągnęli sukces – podjęli kształcenie na poziomie trzecim i przetrwali pierwszy selekcyjny okres studiów. Fakt ten ma istotne konsekwencje dla znaczenia i interpretacji uzyskanych wyników.

Proces selekcji do wyższego wykształcenia zaczyna się we wcześniejszej fazie kształcenia; aspiracje edukacyjne uczniów i ich rodzin kształtują się w okresie szkoły średniej, istotne dla szans realizacji aspiracji decyzje podejmowane są zwykle jeszcze wcześniej, na etapie wyboru szkoły średniej. Wszystko to powoduje, że celowe byłoby przeprowadzenia badania szans i nierówności edukacyjnych przynajmniej w dwóch etapach (w czasie nauki w szkole średniej i na studiach). Badaniem takim należałoby objąć uczniów o różnym poziomie aspiracji edukacyjnych, absolwentów szkół średnich, którzy zrezygnowali z ubiegania się o indeks, kandydatów na studia, a następnie studentów, którzy podjęli naukę w szkołach wyższych. Przydatne byłoby także objęcie badaniem rodziców uczniów i studentów. Tak zakrojone badanie – obejmujące zarówno tych, którzy zrezygnowali z podjęcia studiów, jak i tych, którzy je podjęli – pozwoliłoby na wyczerpującą analizę strategii edukacyjnych, procesu doboru do studiów oraz szans edukacyjnych i społecznych uwarunkowań nierówności edukacyjnych.

Aneks

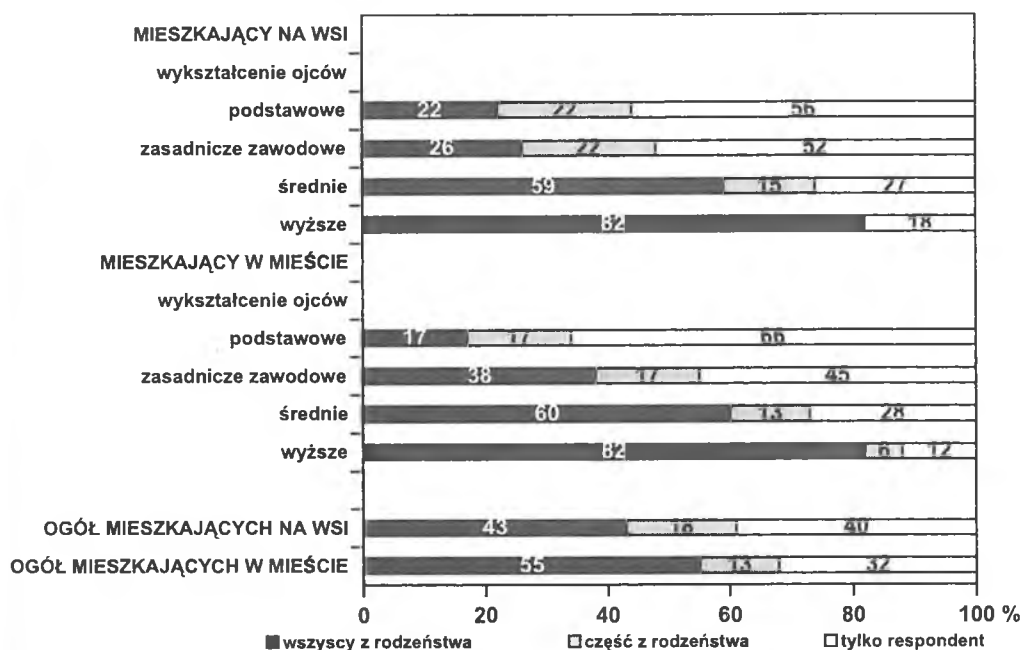
Charakterystyka próby

Badanie przeprowadzono metodą ankiety audytoryjnej na ogólnopolskiej próbie reprezentatywnej studentów drugiego roku studiów w roku akademickim 1999/2000. Przyjęto wielostopniowy, warstwowy system losowania próby przy alokacji proporcjonalnej, opartej na liczbie studentów drugiego roku w poszczególnych warstwach. Wyróżniono następujące warstwy: siedziba uczelni, typ uczelni, organ założycielski (państwo, instytucje lub osoby prywatne), tryb odbywania studiów (dzienny, wieczorowy, zaoczny), poziom studiów (licencjacki, magisterski), kierunek studiów. Jednostkę losowania stanowił zespół złożony z dwudziestu studentów. Była to z reguły jedna grupa studencka. Założo-

na wielkość próby: 2000 osób. Losowość doboru jednostek losowania przejawiała się, po pierwsze, w losowym doborze określonej kombinacji warstw (np. kierunek biologia w UMCS w Lublinie, studia dzienne), po wtóre, w losowości objęcia próbą tych, a nie innych mało uczęszczanych kierunków studiów, tych, a nie innych niewielkich uczelni oraz tych, a nie innych niewielkich miast akademickich. Próba w całości składała się ze stu jednostek losowania. Ponadto postanowiono zbadać dodatkowo dziesięć jednostek (tj. około dwustu studentów) uczęszczających do prywatnych z reguły szkół wyższych, mających swe siedziby w miastach niewielkich, bez tradycji akademickich, jak np. Ryki czy Sochaczew. Ta dodatkowa grupa pozwala na dokładniejsze oszacowanie struktur odpowiedzi pochodzących od studentów uczelni funkcjonujących w małych, prowincjonalnych ośrodkach, pozbawionych dotąd tradycji akademickich.

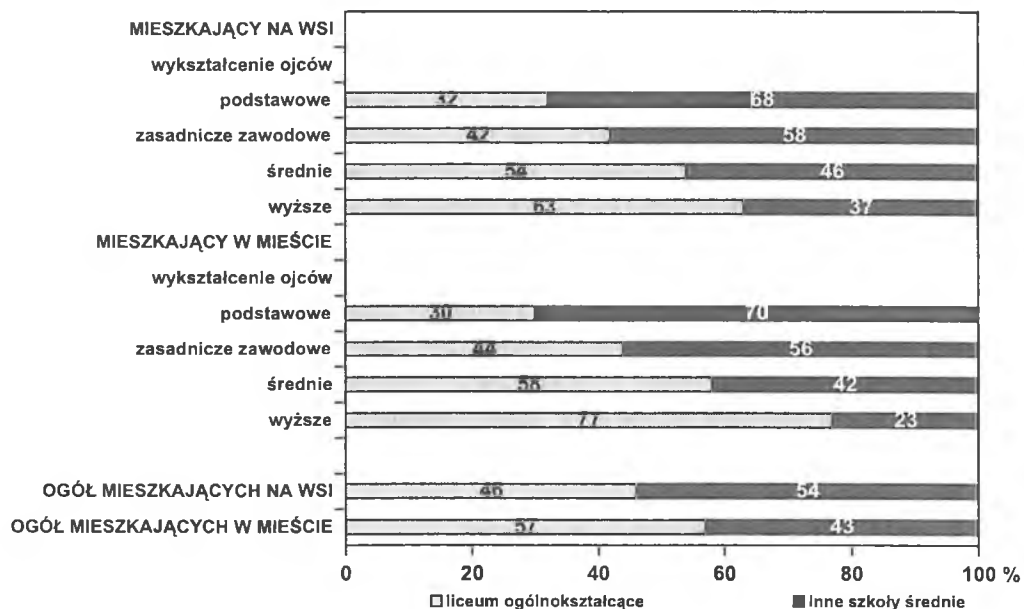
Rysunek I

Miejsce zamieszkania i wykształcenie ojca a realizacja aspiracji edukacyjnych na poziomie wyższym (w %)

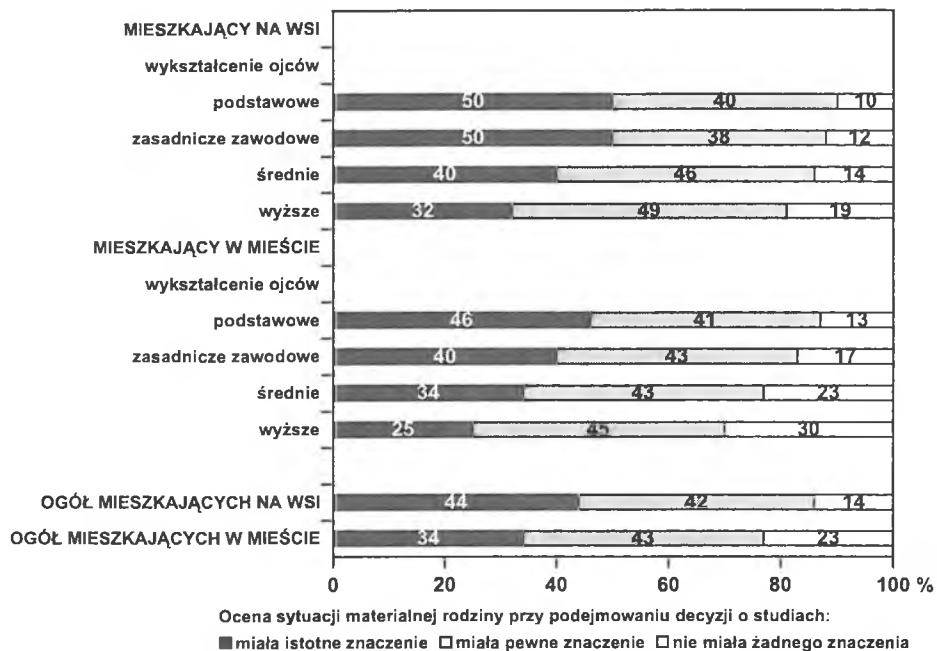
Rysunek II

Miejsce zamieszkania przed studiami i wykształcenie ojca a wybór szkoły średniej (w %)

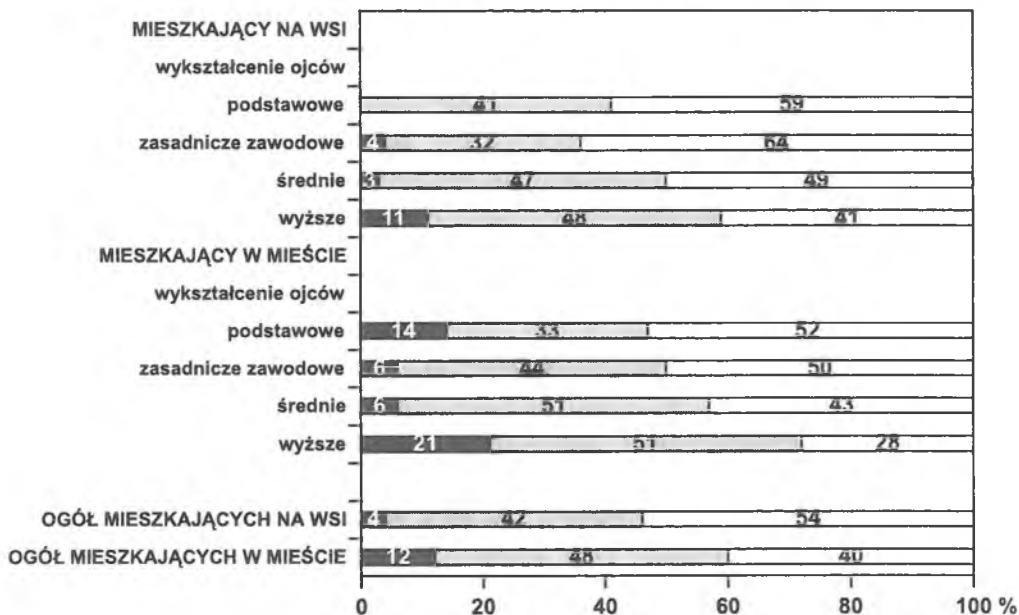
Rysunek III

Miejsce zamieszkania i wykształcenie ojca a wpływ oceny sytuacji materialnej rodziny na podjęcie decyzji o studiowaniu w szkole wyższej (w %)

Rysunek IV

Miejsce zamieszkania i wykształcenie ojca a deklarowana możliwość ponoszenia wydatków związanych ze studium na studiach płatnych (w %)

- mógłbym studiować na studiach płatnych – opłaty za studia nie miałyby dla mnie żadnego znaczenia
- mógłbym studiować, ale wiązałyby się to z poważnymi problemami finansowymi dla mojej rodziny
- nie mógłbym studiować na studiach płatnych – ze względów finansowych